

A morális pánik természete

Bevándorlók, járványok, gazdasági, társadalmi és politikai válságok a 21. században

1. Bevezető megjegyzések a pánikról és a morális pánikról
A görög eredetű pánik szó alapjelentése aránytalan, túlzó félelem egy olyan jelenségtől, amellyel váratlanul, egyidejűleg találkozik emberek nagyobb csoportja. A pánik mindig is része volt a *Homo sapiens* viselkedési kultúrájának. Ma már tudjuk, hogy ez részben genetikailag kódolt, részben tanult reakciója minden embernek. A morális pánik problémája viszont csak az 1960-as évek óta foglalkoztatja az antropológusokat, szociológusokat, politológusokat – annak ellenére, hogy valójában ez is egyidős az emberiséggel. Ez olyankor fordul elő, amikor egy váratlan, sokakat érintő csapás – legyen szó akár földrengésről, aszályról csatavesztésről vagy járványos betegségről – az adott társadalom idealizált rendjét fenyegető veszély következményeként tudatosul az emberekben. Az Ószövetség tele van ilyen szándékosan félelemkeltő, tanító-nevelő történetekkel. Gondoljunk csak a Szodoma és Gomora sorsáról tudósító részre, amely szerint a két várost szexuális tévelygése miatt Isten kénköves és tüzes esővel pusztította el.

Tanulmányunk fő hipotézise, hogy a 21. század harmadik évtizedében hármas válsággal szembesülünk: 1. az egyelőre nagy figyelmet élvező koronavírus-járvány, 2. a kibontakozó

világgazdasági válság és 3. a világ globális rendjének megrendülése. Arról, hogy a három válság között milyen ok-okozati összefüggések vannak, a vélemények különbözők. Vannak, akik a gazdasági válságot és a globális rend bomlását az új koronavírus (hivatalos nevén: SARS-CoV-2) okozta járvány következményének gondolják. Ha lesz vakcina, akkor a többi válság megoldódik. Mások azt hiszik, a vírusválság és a gazdasági megrendülés is a globalizáció következménye.

A morális pánik fogalmat először Marshall McLuhan használta 1964-ben. McLuhan a korra jellemző, nagyon nehezen olvasható és sokféleképpen értelmezhető, pop-kultus könyvében írt a média narkotizáló hatásáról. Bár McLuhan nem a „fake news” első felfedezője volt, de azt állította, hogy a média tulajdonképpen a személyiség meghosszabbítása. Lukács György nyomán gondolatmenetét úgy is interpretálhatjuk, hogy a média objektiválja, eldologiasítja a személyiséget, ezen keresztül külső nyomást gyakorol a személyiségre, mintegy uralja. Leegyszerűsítve: a média nem hazudik, de túloz és ezzel erősíti a morális pánikot.

McLuhannak óriási hatása volt a fiatal társadalomkutatókra. Ennek mai napig érvényes fontos következménye a deviancia társadalmi konstrukcióként való értelmezése. Azt,

hogy ki deviáns, melyik viselkedési forma deviáns, nem lehet „objektíve” meghatározni, az társadalmi konfliktusok során alakul ki. Az iszlámban a házasságon kívüli nemi élet súlyos bűncselekmény – egyes országokban akár halállal is büntethető –, korunk keresztény kultúrájában legfeljebb bocsánatos bűn, vagy ha a partnerek nem a párjukat csalják meg, akkor többnyire nem is kapcsolódik hozzá semmiféle morális ítélet. De a keresztény kultúrkörben sem volt ez mindig így! Nem olyan régen még volt, hogy a teherbe esett hajadon lánynak a kútba kellett ugrania, hogy ő és családja a „szégyent” elkerülje.

Két híres példa. 1964-ben, tehát éppen abban az évben amikor McLuhan könyve megjelent, egy angliai kisvárosban, Clactonban nagyon esős volt a húsvét, ami elkeserítette a tavaszváró, a beachről álmodozó fiatalokat. Unalmukban a főutcán kezdtek randalírozni, ami azután vadabbra sikeredett, mint a fiatalok szerették volna. A sztorira – „Milyenek a mai angol fiatalok? Hová lettek az angolok ősi erkölcsesei?” – ráugrott a sajtó.

A morális pánik minden fontos eleme megjelent a történetben. A média, mely egy lokális ügyet képes volt nemzeti ügyként tálalni. Ez nem fake news volt, Clactonban valóban randalíroztak a fiatalok. Sikeredt ebből egy azonosítható ellenséget meghatározni, a moralitásukban megingott fiatalokat, akiktől érdemes félni, s ha az után este találkozunk velük, jobb, ha elkerüljük őket és átmegyünk az utca másik oldalára. Az ellenségek a mások, az ismeretlenek, akik ezért különösen veszélyesek. De kezdettől volt a morális

pániknak egy objektivista (marxista, vagy legalábbis pozitivista) értelmezése is. Ennek korai és pregnáns megfogalmazását a korszak egyik jelentős társadalomtudósa, Stuart Hall nyújtotta. Ebben a szemléletben a morális válságot konkrét aktorok hozzák létre saját nagyon is reális érdekeik érdekében. Hall – Gramsci nyomán – a morális pánikban a burzsoá hegemonia jelenségét vélte felismerni, amit az állam generál és a média növeszt naggyá. Bár kezdetben a morális pánik jelenségét csak a fiatalok randalírozására, majd a bűnözőkre (és hamarosan a kábítószerekre) használták, idővel a jelenségek és aktorok egyre nagyobb körére terjesztették ki. Különösen robbanékonynak bizonyult a morális pánik keltése, amikor valamelyik társadalmi problémát a médiának sikerült etnicizálni, s abba még valamennyi szexet is bele lehetett keverni. Ennek klasszikus példája a „Central Park Jogger” története.

1989. április 19-én, este nyolckor egy nagyon jól szituált, egyértelműen a felső középosztályba tartozó, New England-i, MBA-fokozattal rendelkező, Wall Streeten dolgozó csinos hölgy, egy bizonyos Trishka Maili elment futni a Central Parkba. Borzalmas támadás áldozata lett, megerőszkolták, s közben életveszélyes fejsérülést is szenvedett. Éjszaka egy órakor félholtan találták meg. Kórházba került, s bár sikerült életben tartani, hat hétig tartott, amíg az eszméletét visszanyerte. De a támadással kapcsolatban semmire sem emlékezett. Egy nagyszerű asszonyról van szó, aki sikeresen feldolgozta magában – amennyire lehet – az irtózatot traumát. Ma példaképe lehet bárkinek, aki ha-

sonló borzalmakat él át. Személyes bátorságát bizonyítja, hogy hajlandó volt magát névvel azonosítani, interjúkat adott, még könyvet is írt az átélt rémségekről. Története óriási nemzeti médiaszenzáció lett, különösen azután, hogy a rendőrség letartóztatott négy színes bőrű és egy hispano-amerikai fiatal. Nevük Central Park Five néven került be a szakirodalomba. A rendőrség igen gyors volt. Két nappal a támadás után már voltak letartóztatások, további négy nappal később már az öt gyanúsított neve is nyilvánosságra került – egyébként jogellenesen, mert némelyikük 16 éven aluli volt. Donald Trump, aki már akkor is ismert személyiség volt, jóval a bírósági tárgyalás előtt nyilatkozatban ítélte el a fehér nő elleni afroamerikai támadást, majd fizetett hirdetésben halálos ítéleteket követelt.

Az ügyészség is hatékonyan végezte munkáját. Csakhogy szabadulásuk után az öt fiatal azt állította, hogy embertelen módon hallgatták ki őket, és ezért vállalták magukra a bűncselekményt.¹ A tárgyaláson is mind az öten tagadtak, és nem volt semmilyen tárgyi bizonyíték ellenük. A bíróság is gyorsan meghozta ítéletét. A bűncselekmény elkövetése után egy éven belül 5–15 éves börtönbüntetést kaptak az állítólagos elkövetők. Ám tizenkét évvel később, 2001-ben a többszöri nemi erőszak és egyrendbeli gyilkosság miatt életfogytiglanra ítélt férfi, Matias Reyes

bevallotta, hogy ő erőszakolta meg Trisha Mailit. Ezt alátámasztotta a DNS-vizsgálat, valamint a büntett elkövetéséről tett részletes vallomása is. Matias Reyes egyébként nem volt afroamerikai. Puerto Ricóban született, s bár feltehető, hogy felmenői között voltak feketék is, de minden bizonnyal voltak fehérek és talán indiánok is.

Végül is 2002-ben a bíróság az öt, akkor már nem is annyira fiatal felmentette a vádak alól: 5–12 évig jogtalanul voltak bebörtönözve. A fiúkkal egyébként állítólag sokféle probléma volt, még a büntett napján is, de azoknak semmi közük nem volt Maili megerősököléséhez. A fiatal emberek kárpótlásért perelték a várost. Ezt már nem hamarkodta a bíróság el, a kártérítésül megítélt 41 millió dollárt csak 2014-ben kapták meg.

Az 1989-ben, a bűncselekmény után közvetlenül kialakult médiakampány – a fentebbi angliai példához hasonlóan – szintén a morális pánik klasszikus esete volt. A nyolcvanas években New Yorkban az etnikai konfliktusok egyébként is gyakoriak voltak, ez mintegy igazolta a fehér többség rettegését a feketéktől. Sokan nem mertek földalattira ülni, inkább taxival közlekedtek. Sokan igyekeztek a lehető legritkábban utcára menni, s bizony akadtak fehér nők, akik, ha napnyugta után jött velük szembe egy fekete férfi, inkább átmentek az utca túloldalára.

A Central Park Five körül keletkezett morális pánik rasszizmusáról először egy 2019-ben készült filmorozat, a *When they See Us* számolt be hitelesen a széles közvéleménynek.

Az ügyész mindezek után mégis pert indított a sorozat szerkesztője

¹ Sajnos az amerikai igazságszolgáltatásban nem ritka, hogy ártatlan emberek elismerik „bűnüket”. Ebben nagy szerepet játszik a vádalku intézménye. A Central Park Five esetében nem ez történt. A fiatalokat a kihallgatásuk során – állításuk szerint – kínozták, nem hagyták őket aludni, enni se kaptak.

ellen – de elvesztette. Igaz, a bíróság ebben az esetben a szólásszabadság védelme okán mentette fel a film rendezőjét, és nem foglalt állást abban, hogy a film igazat mondott-e. Donald Trump sem kért soha bocsánatot. Amikor 2019 júniusában újságírók arról kérdezték, hogy miért nem, azt válaszolta: ez egy bonyolult kérdés, a fiúk bevallották, hogy ők követték el a bűntényt, s a vizsgálatot annak idején vezető ügyész máig kitart amellett, hogy bűnösök voltak.

Pánik a bevándorlás és a járványos betegségek kapcsán. Sarah Wright Monod 2017-es könyvében a morális pánik kialakulásának számos területét tekinti át. Ezekből most csak két területtel, a bevándorlás és a járványok következményeivel foglalkozunk. A szakirodalomban bemutatott eseteken keresztül próbáljuk megérteni, miért volt időnként a pánik mély és hosszan tartó, máskor a közvéleménynek csak egy szegmента reagált a pánikkeltésre, vagy pedig az történt, hogy a morális pánik nagyon rövid ideig tartott.

A végkimenet szerintünk összefügg a morális válság tárgyául szolgáló probléma volumenével: mennyi a bevándorlók vagy bevándorolni kívánók száma és részaránya, milyen a társadalmi és etnikai összetételük; hány ember lesz a járvány áldozata, és kik azok, akiket ténylegesen érint a járvány, továbbá azzal, hogy akik a veszélyeztetettek vannak, el tudják-e képzelni a személy szerint rájuk leselkedő veszélyt. Nem vállalkozunk persze az emberiség történetének újratárgyalására, hiszen amióta van emberiség, azóta van vándorlás és vannak járványok is. Miután a morális pánik fogalma 1964-ben született, csak eddig megyünk vissza az időben.

2. A bevándorlással kapcsolatban kialakuló morális pánikról

Az emberiség története vándorlások története. Ez időnként véres és gyilkos volt, egy-egy magának helyt kereső etnikai csoport próbálta kiirtani a megtámadott terület lakóit, de – a modern, etnikailag homogén nemzetállam kialakulása előtt – sok példa volt az összeolvadásra is. A premodern társadalmak tipikusan multietnikus és többnyelvű (mai kifejezéssel multikulturális) rendszerek voltak. Ilyen volt Franciaország az 1789-es forradalom előtt, és ilyen volt legalábbis a 18. század végéig az Osztrák–Magyar Monarchia is.

Az etnikailag, nyelvileg és sokszor vallásilag is homogén nemzetállamok kialakulása után a többség nyelvét nem beszélő s attól esetleg etnikailag is különböző bevándorlók (vagy régóta ott élők) a többségben gyakran ellenérzést váltottak ki. Ez gyakran vezetett népiirtáshoz. Ennek történelmileg legdrámaibb esete a holokauszt. Tény, hogy a legnagyobb ilyen népiirtások gyakran a „belső ellenség” ellen fordultak, akik az idők végtelensége, vagy legalábbis évszázadokig, vagy évtizedekig együtt éltek az ellenük forduló „többséggel”. Ilyen volt az örmények elleni népiirtás Törökországban, a tuszik lemészárlása az afrikai Ruandában és Burundiban, legújabban pedig a rohingyák tömeges leölése ázsiai Mianmarban. Ha viszont leállítják a bevándorlást – amint azt Donald Trump annyira szeretné –, az Egyesült Államok a csökkenő népességű országok táborába lesz sorolható. Az etnikai többség csökkenése, esetleg a többségi pozíció elvesztése is pánikkeltő jelenség.

Ráadásul a demográfiai robbanás a világnak azokon a területein történik, amelyeken már most is nagy a nyomor, amelyeket a legsúlyosabban érinthet a klímaváltozás: a tengerszint emelkedése, a sivatagok terjedése, a termőföld minőségének romlása. Tegyük hozzá, hogy éppen ezekben a régiókban gyilkos polgárháborúk zajlanak. Ezeknek jó részét a világrendszer központi országai gerjesztik és finanszírozzák, főleg az USA, de persze sem Kína, sem Oroszország nem vétlen, és igencsak aktív volt ezeknek a konfliktusoknak a generálásában annak idején a Szovjetunió is. Az emberek tehát nemcsak a nyomortól menekülnek (őket szokás „gazdasági bevándorlóknak”² nevezni), hanem a pusztá életüket mentik. Nem kérdéses, hogy az emberiség történelme egyik legnagyobb vándorlási hullámának vagyunk a kezdetén. Ennek volt drámai illusztrációja a 2015-ös menekültválság.

A 2015-ös európai menekültválság. A bevándorlóktól való félelem Európában is jóval megelőzte a 2015-ös menekültválságot. Ennek egyik fontos színtere éppenséggel a korábban – világbirodalmi ambíciói és elkötelezettsége miatt – kiemelkedően nyitott Anglia volt. Angliát a 21. század első éveiben elsősorban nem az Indiából, a Közel-Keletről vagy az Afrikából érkezők ejtették pánikba³,

² Ivan Szelenyi: 2018. Building Nations with Non-nationals, Budapest, Corvina.

³ London polgármestere 2020-ban Sadiq Khan, egy pakisztáni szülőktől született muszlim lett. Angliában és még Londonban is van számottevő iszlamofóbia. A londoniak 31 százaléka a Yougov felmérése szerint nem kívánt muszlim polgármestert, ennek ellenére Khan több, mint 50 százalékkal nyerte meg a főpolgármesteri választást 2016-ban.

hanem a kelet-európai bevándorlók, akik éppenséggel az európai uniós tagság nyomán tudtak beköltözni és munkát vállalni a szigetországban. Ráadásul a félelem fő tárgyát nem a ránézésre is könnyen megkülönböztethető román, magyar vagy bolgár romák képezték, hanem a „lengyel vízvezeték-szerelők”.

Ez több szempontból is nagyon érdekes. Mutatja, hogy a morális pánik nem egyszerűen rasszizmus, ami a Central Park Five történetére hasonlítana. A pániknak lehet teljesen racionális, egzisztenciális alapja is, mint például a munkahelyféltség. Ha a roma lányok nyilvánosházakban vállalnak munkát (amire több példa van), az nem zavarja az angol középosztályt, ha beteg édesanyjukat afrikai bevándorlók teszik tisztába, amire nem jelentkezik angol munkavállaló, akkor azzal sincs semmi baj. A lengyel vízvezeték-szerelő viszont olcsóbban dolgozik, mint az angol konkurencia – ez az, ami „elfogadhatatlan”. Ám ennek a racionális magának a túláltalánosítása katasztrofális következményekhez is vezethet. Erre példa a Brexit, Nagy-Britannia kilépése az Európai Unióból, aminek következtében – minden előzetes becslés szerint – az angol alsó középosztály sokkal több álláslehetőséget fog elveszíteni, mint amennyit korábban a lengyel vízvezeték-szerelőktől félteni lehetett. Éppen ez a morális pánik lényege: egy reális veszély a környezetéből kivéve nagyobbak tűnik, mint amilyen a valóságban, s az általa inspirált politikai válaszok nagyobb kárt okozhatnak, mint maga az eredeti reális, de eltúlzott veszély.

2015-ben az Európai Unió nem volt felkészülve arra, hogy mintegy egymillió közel-keleti nekivág a

Földközi-tengernek. Voltak, akik el is jutottak Európa partjaihoz, voltak, akik a tengerbe fulladtak, de az igazi morális pánikot egy hároméves kisfiúról készült fénykép okozta. A kurd származású, Szíriában született Alan Kurdi 2015. szeptember 2-án a tengerbe fulladt. Holttestét a görög partokon fotóriporterek fedezték fel. Az általuk készített fényképek megrázták Európa lelkiismeretét.⁴

Az összehasonlítás kedvéért megjegyeznénk, hogy a vietnámi háborúban a morális fordulatot hasonlóképpen egy megrázó fotó váltotta ki. 1972. június 8-án a dél-vietnámi hadsereg napalmtámadást intézett egy feltételezett partizán csoport ellen, de az áldozatok többsége civil és gyerek volt. Egy újságíró megrázó fotót készített (amit hosszú habozás után a The New York Times le is hozott) a kilencéves Kim Phucról, aki több gyerekkel együtt meztelenül menekült a napalmtámadás elől, s kétségbeesve kiáltozta, „túl meleg, túl meleg”. Mint utólag kiderült, a kislány súlyos égési sebeket szenvedett, de nem halt meg, és tíz évig tartó orvosi kezelés után ismét normális életet tudott kezdeni.

Egy drámai fotónak tehát világpolitikai – az olvasó saját morális beállításától függően pozitív vagy negatív – következményei lehetnek. A napalm elől meztelenül menekülő Kim Phuc képe fontos szerepet játszott abban, hogy az USA feladta a vietnámi háborút. Alan Kurdi holttestének fényképe a görög tengerparton döntő hatással volt Angela Merkelre, egy lutheránus lelkész lányára, amikor 2015. szeptember 4-én, látva a bu-

dapesti Keleti pályaudvarra beszerített, és onnan gyalog Nyugatra indulni kész tömeget, kimondta: Németország minden menekültet befogad. Angela Merkel különösen józan és pragmatikus politikus. Tisztában kellett lennie azzal, hogy e kijelentésével óriási kockázatot vállal, talán politikai öngyilkosságot követ el. Mégis, kezdetben döntése óriási népszerűség-növekedéshez vezetett. Ez ugyan az ellenzék támadása során⁵ később megrendült, de figyelemre méltó, hogy 2020 tavaszán továbbra is Merkel volt az a politikus, akit a németek kancellárnak el tudnak képzelni.

Minden józan megfigyelő elkerülhetetlennek látta a tömeges migrációt. Természetesen szóba sem kerülhetett, hogy a menekültek az állampolgárságuk szerint illetékes nyugati konzulátusokon kérjenek vízumot. A legtöbbjüknek útlevele se volt. Így a lehető legrosszabb következett be: a határok tömeges illegális ostroma a menekültek által.

Ezek után aligha lehetett meglepő, hogy az egyre reménytelenebb helyzetbe kerülő menekültek a Szíriából vagy Irakból kimentett kis

⁴ A képek elérhetők itt. <http://100photos.time.com/photos/nilufer-demir-alan-kurdi>

⁵ Az ellenzéki támadásokhoz ütős érvként szolgáltak a 2015 szilveszter éjjelén, Kölnben bekövetkezett atrocitások. A kölni szilveszter éjszaka történései erős politikai töltetet kaptak, és valójában a mai napig nem tudjuk, hogy egészen pontosan mi történt. A rablások és nők zaklatása (esetleg megerőszőkölés) a hírek szerint este 10 órakor kezdődött, de erről a rendőrséget csak reggel 2 órakor értesítették. Az első perekben két kölni fiatal embert ítélték el, egy irakit és egy marokkóit, akiknél találtak német/arab nyelvű szexista szövegeket. Fejenként egy év börtönt kaptak. A jobboldali pártok és sajtó viszont a kormányt, a rendőrséget, a bíróságot és a mértékadó országok lapokat az igazság elmulasztásával és a menekültek mentegetésével vádolta meg és vádolja mind a mai napig.

vagyonkájukat önként adták oda az embercsempészeknek, csak hogy eljuttassák őket álmuk országába, Németországba. Volt emberkereskedő, aki „üzletfeleit” hagyta a tengerbe veszni, mások tényleg segítettek eljutni a görög partokig, legjobb esetben akár a magyar határig.

Orbán Viktor nagyon korán ráérezte a közelgő válságra. 2015. január 7-én borzalmas terrorista támadás történt Párizsban. A *Charlie Hebdo* francia magazint egy Mohamed prófétát kicsúfoló karikatúra miatt iszlamista terroristák támadták meg, és tizenkét embert megöltek. Óriási volt az európai felháborodás, és január 11-én hatalmas tüntetésben fejezték ki az európai demokráciák a terrorizmus elleni érzelmeiket. Ezen a tüntetésen Orbán Viktor is részt vett; arra használta a tüntetést, hogy figyelmeztesse az EU-tagállamokat, hogy meg kell állítaniuk a bevándorlást (kiemelve a Közel-Keletről és Afrikából érkező „gazdasági bevándorlókat”), s kijelentette, amíg ő Magyarország miniszterelnöke, addig a mi országunkban nem lesz más kultúrájú jelentős kisebbség.⁶

Az viszont tény, hogy Orbán 2015. január 11-én már alkalmazni kezdte azt a diskurzust, amely később dominánssá vált az európai radikális jobboldalon. Külön érdekesség, hogy amikor 2015 júliusában megérkezett Magyarországra a menekültek első nagyobb csoportja, se fogadótáborok nem voltak, se a menekülteket a ter-

roristáktól megkülönböztetni képes szakemberek nem álltak rendelkezésre. A magyar kormány nem kért anyagi és szakértői segítséget ebben az ügyben a tapasztaltabb EU-tól. Okkal aggódott a „zöldhatáron” ellenőrzés nélkül átáramló százezrek miatt, de csak improvizálni tudott. A „megoldás” azért hatásos volt. Felhozták a menekülteket Budapestre, a Keleti pályaudvarra, de nem engedték őket felszállni a Bécs–München felé induló vonatra (bár szinte minden menekült Németországba vagy Svédországba vágyakozott, s már a vonatjegyet is megvásárolták, akkor még az osztrák–német határ is nyitva volt). 2015. szeptember 4-én a Budapestre összezsúfolt nyomorúságos körülmények között tengődő menekültek nem bírták tovább, s megindultak gyalog az országúton Bécs felé.

A magyar kormánytelevízió (nem éppen a BBC színvonalán) ekkor már napok óta folyamatosan képes beszámolót adott a Keleti pályaudvar környékén kialakult rémes állapotokról. Nem voltak kellő számban vécék, mosdók, civilszervezetek látták el az egyre rosszabb helyzetbe kerülő menekülteket vízzel és élelmiszerrel. A magyar tévénézők napról napra megrázóbb és riasztóbb képeket láttak. E drámai beszámolókat már megelőzték a júniusban kihelyezett óriásplakátok ezrei, melyek ékes magyar nyelven figyelmeztették a csak arabul beszélő menekülteket: „Ha Magyarországra jössz, nem veheted el a magyarok munkáját.”

A plakátok persze a magyar állampolgárokhoz és nem a menekültekhez szóltak. Nem vagyunk konszpirációelméletek hívei, de nagyon nehéz emögött nem látni a „morális

⁶ De az is igaz, hogy egy alkalommal, korábban Merkel még ennél is durvábbat mondott, azt, hogy a „multikulturalizmus megbukott”. Ld. *The Guardian*, 2010. okt. 17. Ezzel együtt is az EU legtöbb országa máig nyitott maradt a bevándorlásra, és elfogadta a kisebbség kultúrájának és vallásának létezését.

pánik” felépítésének igencsak tudatos stratégiáját. S a pánik szinte teljessé vált. A legnyomorultabb roma kisfalvakban pánik tört ki: jönnek a muzulmánok, elveszik (az igazán nem nagyon vonzó) házainkat, megerőszkolják a lányainkat. A zöldhatáron útleveél és vízum nélkül özönlő muzulmánok híret hallva még a liberális értelmiség gyomra is görcsbe rándult. Amikor a magyar kormány bejelentette, hogy kerítést épít a déli országhatáron, ezt a lakosság 80 százaléka lelkesen támogatta⁷, jöllehet többségük egyetlen „migránst” sem látott (legfeljebb a televízióban).⁸

Ez a szántszándékkal generált morális pánik klasszikus esete volt. Reális problémából indult ki, amely azóta sem múlt el. 2019-ben 71 millió embernek kellett elhagynia hazáját, közülük legalább 26 millió menekültnek minősülhet. Az is tény, hogy a legtöbb otthonát elhagyni kényszerült, sőt még a legtöbb menekült is legszívesebben hazamenne, ha lehetne. Milliósámra vannak olyanok is, akik szívesen költöznének biztonságosabb és jobb megélhetést biztosító országokba, mondjuk az EU-ban vagy az USA-ba. Ezek között vannak tehát „gazdasági bevándorlók” is, és nyilván akadnak közöttük bűnözők vagy terroristák is, de nem észszerűtlen

⁷ A Nézőpont Intézet 2015 szeptemberében végzett kutatása szerint a lakosság 87 százaléka támogatta az ország menekültpolitikáját.

⁸ A magyarországi morális pánikról sok kiváló tanulmány jelent meg, így Lázár Domokos – Sik Endre: A morálispánik-gomb 2.0, *Mozgó Világ*, 2019 november, Erős Ferenc: „Migránsok, menekültek, idegenek. Társadalompolitikai megfontolások és kérdések a menekültváltásról”, *Imago*, 2019. 1. sz., Róna-Tas Ákos: *Ez a morális pánik sokkal veszélyesebb, mint egy mecset Zuglóban, vagy egy imán a parlamentben*, www: 444. 2015. október 2.

feltételezni, hogy nagy többségük biztonságosabb életet és megélhetést keres, s szeretne integrálódni egy új „hazába”. Ezt bizonyítja, hogy a befogadó országokban viszonylag kevés volt a bűntény és a terrorizmus (bár az is akadt). Németországba – például – csaknem egymillió bevándorló érkezett (főleg férfiak, de nők és gyerekek is), s azok közül, aki menekültstátuszt kapott 18 hónapon belül (2017 májusára), több mint 200 ezernek volt munkája.⁹ Ezt a liberálisok sikerként, a jobboldaliak kudarcként könyvelték el.

Az úgynevezett „migránskérdést” Orbán Viktor, illetve a Fidesz-kormányzat gátlás nélkül használta. Volt azonosítható ellenség, a „migránsok”: nem bevándorlók, mint amilyenek az elmagyarosodott németek voltak 1945 előtt Magyarországon, nem is „menekültek”, mint az a 200 ezer magyar, akit 1956-ban útleveél és vízum nélkül is jó szívvel fogadott Európa és Amerika. Ráadásul most a migránsok „mások” voltak. Muzulmánok – az iszlám pedig nagyon sokak szerint veszélyt jelent a fehér, keresztény (vagy valamivel kevésbé rasszista megfogalmazásban: judeo-keresztény) kultúrára. Mindezeket túlmenően a „migránsok” egzisztenciális veszélyt is jelentettek, elvették a magyar emberek állását, megerőszkolták a feleségeiket vagy leányaikat – legalábbis az óránként kiadott plasztikus médiatudósítások szerint. Nem meglepő, hogy a Fidesz és később sok más hasonló taktikát alkalmazó politikai erő hatalmas sikereket aratott szerte Európában: az AfD Németországban, Le Pen

⁹ Business Insider, 2017. augusztus 18.

Franciaországban, Salvini Olaszországban. És ez történt más kontinenseken is, gondoljunk Brazíliára (Bolsonaro) vagy Indiára (Modi). In concreto, a Fideszt 2018-ban ismét kétharmaddal választották meg a magyar polgárok.

Donald Trump és a mexikóiak inváziója. Az etnonacionalista, antiglobalista eszmerendszer a világ elvileg „mások” számára leginkább nyitott országában, az Egyesült Államokban is nyerő politikai eszmerendszernek bizonyult. Trump 2015. június 16-án jelentette be saját cégének New York-i irodaházában, hogy elindul a Republikánus Párt elnökjelöltségéért. Trump elnöki aspirációja nem volt meglepetés, jó ideje jelezte, hogy pusztán az ingatlanbefektetői és a tévésztárszerep nem elég neki. Csak az nem volt világos, hogy demokrata, republikánus vagy egy harmadik párt színeiben indul majd. Sokáig jó barátságban volt a Clinton házaspárral is. Tíz évvel korábban, amikor Donald Trump harmadik házasságát kötötte Melania Knauss-szal, a Clinton házaspár még a díszvendégek között volt. Alig tíz év kellett hozzá, hogy Hillaryból a fő ellenség, a „hazug” (*crooked*) legyen.

Tárgyunk szempontjából azonban fontosabbak Trump 2015. június 16-án elhangzott kijelentései. A beszéd lényege és Trump későbbi győzelmének legfontosabb üzenete a mexikói és általában a dél-amerikai bevándorlókkal szembeni állásfoglalás volt. Bár Trump elismerte, hogy a mexikói bevándorlók között „akadnak rendes emberek is”, de inkább azt hangsúlyozta, hogy Mexikó azokat küldi Amerikába, akikkel problémák vannak. Ők kábítószerek, bűnözők, és nemi erőszakot

követnek el. Trump megígérte, ha őt választják elnöknek, megvédi az „amerikai kultúrát” (bár ezt így nem mondta, de egyértelműen a fehér európai kultúrára gondolt, ami valamikor Amerikát „nagyra tette”) és az amerikai munkahelyeket. Éppen akkor, amikor Orbán Viktor kerítést kezdett építeni a magyar-szerb határon, Trump arra tett ígéretet, hogy ő meg falat épít az amerikai-mexikói határon. Ebben nem volt semmi megdöbbenően új, az USA már egy ideje „erősítette” a mexikói határt, nem is beszélve Izraelről, ott is komoly „falak” zárták el a palesztinokat a zsidóktól.

Trump és Orbán ugyanabból a kottából játszottak, és mindketten elérték, amit akartak. Az ellenségek ugyan mások voltak, de az ellenségeik jellemzői hasonlítottak egymásra. Trump a mexikóiakkal harcolt, s csak mintegy mellékesen említette néha a közel-keleti bevándorlókat. Orbán fő ellenségei az iszlám és a Közel-Keletről származó menekültek. Orbán számára egyre egyértelműbb, hogy mi a küldetése: az etnikailag fehér, keresztény Magyarország, illetve a keresztény Európa megvédése.¹⁰ Nem véletlen, hogy míg 2014-ben Orbán a maga Nemzeti Együttműködési Rendszérének lényegét illiberalizmusként határozta meg (és ezt a fogalmat később sem vetette el), de a menekültválsággal szembesülve európai

¹⁰ 2017. március 1-én, a Magyar Kereskedelmi és Ipari Kamara évadnyitóján elhangzott beszédében ugyan elismerte, hogy „Magyarország etnikai viszonyai bonyolultak”, de mindjárt hozzáfűzte, hogy a felemelkedéshez meg kell őrizni az etnikai homogenitást, „a túl nagy keveredés bajjal járna”. <http://valasz.hu/itthon/orban-viktor-a-tul-nagy-keveredes-bajjal-jar-122733>

szövetségeket és magának európai vezető szerepet keresve egyre inkább a maga kereszténydemokratáságát hangsúlyozza.¹¹

Trump nehezebb helyzetben van, mert az Egyesült Államok etnikailag sokszínű társadalom. A 2010-es népszámlálás szerint a nem dél-amerikai eredetű fehérek a lakosságnak csupán 61 százalékát tették ki, s mivel termékenységük alacsonyabb, egyes előrejelzések szerint 2045-re az „igazi” fehérek a népesség kisebbsége lesznek.¹² Trump politikai sikerei számára rendkívül fontos volt az amerikai „igazi fehérek” szorongása, hogy hamarosan kisebbségbe kerüljenek. Obama elnökké választása sokak számára riasztó jel volt a „fehér” jövő szempontjából. 2010 körül számottevő fehér-nacionalista mozga-

lom rajtolt el, amire általában mint *alt-right*a hivatkoznak.¹³ Ebben helyet találtak maguknak a protonáci mozgalmárok is, de megtalálhatók közöttük az Amerika fehér kultúráját féltő, fehér – de nem feltétlenül szélsőséges – nacionalisták is, vagyis az *alt-right* a jobboldal számos árnyalatát képes integrálni. Különösen fontos volt a *Breitbart News*, melynek irányítását az alapító Andrew Breitbart 2012-ben bekövetkezett halála után Steve Bannon vette át.

Aligha kétséges, hogy a Breitbart News és Bannon nélkül Trump nem nyerte volna meg a választást 2016-ban. Trumpnak szüksége volt a fehér-keresztény, magukat identitásukban veszélyeztetve érző amerikaiak szavazatára, függetlenül attól, hogy személy szerint Trump maga szélsőséges fehér keresztény nacionalista-e, vagy sem. Mindegy is. Bannon a Trump-kampány vezető figurája volt, ezért hálából megválasztása után Trump kinevezte főtanácsadójának. Ebben a kulcsfontosságú pozícióban Bannon hét hónapon át ügködhetett. A bevándorló mexikóikkal, a kábítószercsempészekkel és bűnözőkkel, a nemi erőszakot elkövetőkkel szemben erőteljes morális pánik keltésében Bannon élen járt, szélsőséges fehér keresztény nacionalista elvekkel operált. Ám amikor a mór megtette a kötelességét, a mór mehetett. Akadtak Trumpnak új témái, az iszlám, az ISIS, a kínaiak, a Hillary Clinton kampányát támogató ukránok (nem, nem az oroszok támogatták a kampányát, az ukránok

¹¹ Figyelemre méltó Orbán 2019 szeptemberében, a Keresztény Értelmiségiek Szövetségének XII. kongresszusán elhangzott beszéde, amelyben ugyan elismerte, hogy az „első rendszerváltásban” a liberális demokráciának volt szerepe, de túlzott individualizmusa miatt már elavult, most egy „második rendszerváltás következik”, melyben a liberális szabadság eszméjét a keresztény szabadság eszméje helyettesíti. Clinton és Soros, vagyis az Amerikai Egyesült Államok helyébe a szuverén (etnikailag homogén – ezt mi fűzzük hozzá) nemzetállamok lépnek. A beszédben az „illiberalizmus” kifejezés már nem is szerepelt. Bár a gondolati tartalom félreismertetlen: az épülő kereszténydemokrata állam sajátos, az új típusú szabadság nem liberális, hanem keresztény (vagyis illiberális). Lásd https://mandiner.hu/cikk/20190916_letrehoztunk_egy_sajatos_keresztenydemokrata_allamot

¹² Az etnikai hovatartozás az USA-ban nem egyszerű kérdés. A Mexikóból vagy Dél-Amerikából betelepült fehéreket nem feltétlenül fogadják el fehérnek. Ezért a statisztikusok a fehér „faj” két kategóriáját különböztetik meg: Hispanic whites és Non-Hispanic whites. Ugyanígy a Karibi szigetekről származó fekete bőrűeket sem feltétlenül fogadják el az amerikai feketék afroamerikainak. Mindez erős társadalomtudományi bizonyíték arra, hogy az etnicitás nem biológiai adottság, hanem társadalmi küzdelmek ára.

¹³ Ebben a kifejezésben az „alt” szócska az „alternative” rövidítése. Az alternatív jobboldal egyik fontos jellemzője, hogy nagymértékben használja az internetet és ezen belül a közösségi médiát.

támogatták Hillaryt). Bannon új feladata az európai jobboldal egyesítése lett. Salviniben és Orbánban felismerte Európa „legnagyobb politikusait”. Mindkettőt meglátogatta, egy időre Rómába költözött, és tényleg megpróbálta létrehozni azt, amit egy korábbi cikkünkben (Mihályi–Szelényi, 2018) „illiberális internacionálénak” neveztünk.¹⁴ S ez majdnem sikerült is neki, amíg bal-szerencséjére Christian Strache, a szélsőjobboldali osztrák FPÖ vezérégyénisége nem keveredett Ibizán egy az oroszokhoz kapcsolódó korrupciós szexbotrányba.

Trump mindezek ellenére azóta is felhasználja a morálispánik-keltés újabb és újabb változatait, és nem is sikertelenül. Mintha útban lenne afelé, hogy 2020 novemberében újraválásszák.

3. Korunk legpusztítóbb járványai s a hozzájuk kapcsolódó morális pánikok mértéke és jellege

A járványok soha nem álltak meg országok vagy birodalmak határainál. Volt rá példa, hogy kipusztult az emberiség egynegyede. A legszörnyűbb ilyen járvány a 14. században pusztító pestis (dögvész, fekete halál) volt. Erről is azt feltételezték, hogy keletről (talán Kínából?) jött. Talán a tatárok hurcolták be a Krímbe, s onnan terjedt tovább Európába, majd Észak-Amerikába. Az biztos, hogy a legsúlyosabban Európát érintette 1347 és 1361 között, vagyis tizennégy (!) éven át. Legalább 100 millió embert ölt meg.¹⁵ Tehát na-

gyon is *pandémia* volt, a világ népességét 475 millióról mintegy 356-375 millióra zsugorította, és kétszáz év kellett ahhoz, hogy a népesség visszaérjen korábbi csúcsára. A betegség egyes válfajai ma már gyógyíthatók, másoknál százszázalékos a halálozási arányszám.

A koronavírus-járvány sajátosságait kutatva, három történeti példát fogunk elemezni az elmúlt 50 évből¹⁶: az AIDS-t, a tbc-t és a maláriát. Bár mindhárom járványnak hosszú múltja van (ez az AIDS esetben, melynek az első esetét 1981-ben diagnosztizálták a legrövidebb), ma is pusztító hatásúak, bár ez egyre inkább csak a harmadik világban érvényesül. A koronavírus-járvány eddigi lefolyása alapján, két hipotézist fogalmazunk meg.

1. A járvány epicentrumává Európa és az USA, a világ felső középosztálya vált, ettől vált a morális pánik különösen intenzívvé.

2. Mivel ez a járvány a világ legprivilegizáltabb rétegeit (osztályait?) érintette, az ellene hozott intézkedések (mindenki maradjon otthon, álljon le a gazdaság – különösen a tercier szektor és gépipar) még a fejlett országokban is a tágan értelmezett munkásosztályt és a szegényeket sújtották leginkább, nem is beszélve a periféria dolgozóiról.

HIV-AIDS. Ez korunk egyik legnagyobb világjárványa volt, s az maradt a mai napig. 1981-től napjainkig 143 országban több mint 70

zatait 200 millióra becsüli. A pestisjárványok a későbbi századokban is pusztítóak voltak, a betegséget mindmáig nem sikerült teljesen legyőzni.

¹⁶ 1940 óta kb. 350 világméretű járványt tartanak számon a szakemberek, ezek között több is volt, aminek milliós áldozata volt. Ld. Der Spiegel, 2020. április18.

¹⁴ *A nemzetállamok ellenforradalma*, Élet és Irodalom, 2018. jún. 1.

¹⁵ Van, aki a 14. századi pestisjárvány áldo-

millió embert fertőzött meg a HIV-vírus, a halottak számát 40 millió felettinek becsüli az amerikai CDC. Még 2018-ban is az AIDS-ben meghaltak száma valahol az évi 470 ezer és 1,1 millió között lehetett.

Az évek során drámaian változott az AIDS okozta halálozások kontinensek, országok és etnikai csoportok szerinti megoszlása. Az AIDS-válság az Egyesült Államokban robbant ki: 1981 és 2000 között évente mintegy 50 ezren haltak meg e betegség következtében, ezeknek mindössze egyharmada volt fehér; főként afroamerikaiak és a spanyol ajkú amerikaiak között volt sok az áldozat. Mára a globalizáció központjaiban – az USA-ban, Kanadában, Svédországban – az AIDS-halálozások vagy teljesen, vagy jóformán teljesen megszűntek,¹⁷ Afrikában és Délkelet-Ázsiában az AIDS a leggyakoribb halálokok közé lépett elő. 2016-ban Nigériában 160 ezren, Dél-Afrikában 110 ezren vesztették életüket. A WHO 2018-ban 470 ezerre becsülte az AIDS-ben elhunytak számát. Talán nem túlzunk, ha azt mondjuk, az AIDS „epicentruma” az USA-ból és Európából áthelyeződött Afrikába.

Az AIDS terjedése drámai volt. Az első AIDS-halálesetről a The New York Times 1981. július 3-án számolt be. Akkor 26 halálesetről tudtak, ezek száma az év végére 159-re nőtt. Ahogy a betegség világiárvánnyá eszkalálódott, a halottak száma robbanásszerűen emelkedett, a

¹⁷ Az USA-ra vonatkozóan a CDC még 2018-ban 16 ezer olyan halálesetről számolt be, amelyben az elhunytaknál kimutattak AIDS-et, de óvatosan megjegyzi, hogy az nem világos, mennyiben volt a halál oka az AIDS. Új gyógyszerekkel a HIV-től fertőzöttek, illetve AIDS-től szenvedők hosszabb távon életben tarthatók.

csúcsevekben (2000–2004 körül) évi két-hárommillió is lehetett. Egy ilyen nagy volumenű és gyorsan terjedő világválság természetesen felhívta magára a politika és a média figyelmét, és kialakult körülötte egy a koronavírushoz képest valamivel visszafogottabb hangú morális pánik.

Kezdetben a HIV-vírus különösen gyilkos erejű volt, aki megfertőződött, igen nagy valószínűséggel nem kerülhette el az AIDS-et és a halált. A betegség többnyire borzalmas szenvedésekkel járt. Az áldozatok között gyakran találkoztunk a tudományos és kulturális élet legkiválóbb képviselőinek nevével. Az AIDS terjedéséről, gyógyíthatatlanságáról, az általa okozott halál különösen brutális voltáról a média sok megrázó beszámolóját nézhettük/olvashattuk.

A betegségnek a homoszexualitáshoz való egyértelmű kapcsolódása bizonyosan szerepet játszott abban, hogy az AIDS nem jelentett általános veszélyt a társadalom vagy egy ország egészének moralitására. Ez a „melegek betegsége” – gondolták jó okkal nagyon sokan. A veszélyeztetett csoport nem általában a társadalom volt, hanem annak az egyébként is sokak által immorálisnak gondolt egyik alcsoportja. Ez persze nem volt igaz, mert az AIDS terjedt az injekciós tűt használó kábítószerfogyasztók között is, a biszexuális férfiak nőket is megfertőztek, sőt megfertőződtek a fertőzött anyák később megszületett gyermekei is.

Az AIDS nyomán kialakult narratíva nyilvánvaló rokonságban áll Szodoma és Gomora bibliai történetével. Az AIDS Isten büntetése a bűnösökre, akik jobban tették volna, ha a bűntől megtartóztatják magu-

kat, vagy legalábbis monogám kapcsolatokban, „biztonságosan” létesítenek szexuális kapcsolatokat (és a kábítószeresek is mindig új tüt használnak). Ezért különösen félelmetes a koronavírus is, amelyet – Donald Trump kifejezésével élve – a láthatatlan ellenség hozott az emberiség-re. Ez a láthatatlan ellenség akár a saját unokánk is lehet (aki az óvodából hozza haza a fertőzést), de lehet ellenség a postaládánkba bedobott levélen található ujjlenyomat is.

Bár az AIDS jó sztori volt a médiának, és lehetett rémüldözni, „hogymik nem történnek és hogy kell vigyázni”, és tény, hogy a betegség kezelésére hatalmas összegeket költöttek el az országok, de megszorító intézkedéseket nem tettek. Az AIDS-válságnak – legalábbis Afrikán kívül – nem volt pusztító gazdasági hatása, és a politikusok – a Dél-afrikai Köztársaságot kivéve – nem használták fel az alkalmat hatalmuk maximalizálására. Általában nem kriminalizálták az AIDS-eseket, nem volt kijárási tilalom, még a melegek által frekventált bárókat se zárták be. Megszűntek ugyan korábban melegek által látogatott fürdők, de nem hatósági rendeletre, hanem a csökkenő fizetőképes kereslet miatt. Karantén is alig volt, egy esetről tudni, amikor egy biszexuális fehér férfival szexuális kapcsolatot létesítő fekete férfit karanténba (börtönbe?) zártak, de általános karanténintézkedésekről nem tudunk.

Feltűnő ugyanakkor, hogy az AIDS-járványról mintha a média mára elfeledkezett volna, holott volumene és gyilkoló ereje hasonló mérvű, mint a koronavírusé. A HIV-re, illetve az AIDS-re továbbra sincs

százszázalékos hatású gyógymód, nincs ellene vakcina, amellyel meg lehetne akadályozni a megfertőződést. A létező költséges gyógyszerek csak enyhítik a szimptomákat, és meghosszabbítják az életet. Lehet, hogy a figyelem feltűnő csökkenése azzal függ össze, hogy a járvány epicentruma áttolódott a fejlett országokból Afrikára és Dél-Ázsiára. A „fehérekről” a színes bőrűekre?

A tbc (tuberkulózis). A tbc-ről már az ókorban tudtak (az antik egyiptomi múmiákban is találtak erre a betegségre utaló nyomokat), de nagy népbetegségként csak a 19. században azonosította az orvostudomány Európában és Észak-Amerikában. Csak 1880-ban bizonyosodott be, hogy fertőző betegségről van szó. Akkoriban „fehér halál”-nak vagy „fehér pestis”-nek is nevezték. A német Robert Koch 1882-ben azonosította a tbc-t okozó baktériumot. Koch úgy gondolta, hogy a 19. század végén Európában és az USA-ban a tbc volt az első számú halálok. A magyar közgondolkodás számára a 19. század végétől a második világháború végéig gyakran használt szófordulat volt a *morbus Hungaricus*, illetve az a mögötte meghúzódó társadalomkritikai attitűd, miszerint a szegénység és a társadalmi igazságtalanságok égbe kiáltó mértéke magyarázza, hogy miért volt ennyire súlyos a tbc Magyarországon.

Antibiotikummal a tbc-t 1946 óta gyógyítják, sőt a közismert BCG-oltással a beoltottak többségét egy életre immunizálni is lehet. Ennek ellenére a tbc-fertőzések esetenként újra előtörték a korábban már immunizáltak között is. Ami a teljes emberiséget illeti, a tbc továbbra is pusztító járvány, a WHO adatai

szerint 2018-ban másfél millióan haltak bele, s mintegy tízmillióan betegednek meg évente. Az AIDS-hez hasonlóan a tbc epicentruma is áthelyeződött, a WHO adatai szerint a tuberkulózis okozta haláloknak mintegy 95 százaléka a világrendszer periferikus országaihoz kötődik, főként Afrikához és Délkelet-Ázsiához. A karanténba zárás gyakorlata, ha soha nem is volt olyan mérvű, mint manapság a koronavírus esetében, de mivel a 20. század első felében a legtöbb tbc-fertőzöttet az orvosok kvázi halálraítéltnek tekintették, ezért több-kevesebb kényszerrel igyekeztek minden fertőzöttet tüdőszanatóriumokban elkülöníteni.

Manapság mégsem beszélhetünk a tbc körül kialakuló morális pánikról, aminek nyilván legfőbb oka az, hogy a pusztító halálozási arányszám ellenére a betegség gyógyítható, és ebből a szempontból szinte minden országban évről évre javul a helyzet.¹⁸ De talán annak is van ebben szerepe, hogy „fehér” halálból „fekete” halál lett. Riasztó, hogy a tbc a legtöbb halálos áldozatot a legszegényebb országokban szedi, és ott is az alultápláltság a legfőbb kiváltó körülmény (ami különösen a gyermekeket érinti). Ez alól látványos kivétel Oroszország, ott más megbetegedésekhez hasonlóan az alkohol a leginkább felelős a tbc-s halálozásokért.

Malária. Ez napjainkban a legkevésbé gyilkos és a legkevésbé globális fertőző betegség a listánkon. Ugyan a megfertőzöttek száma

minden más járványt meghalad, a halottak száma az egész világon 2018-ban „mindössze” 405 ezer volt, biztosan kevesebb, mint amennyi áldozatot 2020-ig a koronavírus szedni fog. Kisebb mértékben a malária is „globális” pandémia: 91 országban pusztít. De a maláriafertőzések 85 százaléka húsz országra koncentrálódik. A WHO adatai szerint a maláriában meghaltak mintegy 90 százaléka afrikai, 67 százalékuk pedig öt évnél fiatalabb gyermek. A malária tehát elsősorban afrikai gyermekek haláláért felelős, s ezért nem véletlen, hogy nem kap túlságosan nagy figyelmet a világ nagy médiaforrásaiban. Ezt az is indokolja, hogy a maláriamegbetegedések és halálozások száma folyamatosan csökken (2000-ben még 800 ezer maláriahalott volt). Mára ugyanis van malária elleni hatékony gyógyszer – a kérdés inkább az, kikhez jut el, és milyen áron.

*

Foglaljuk össze eddigi megállapításainkat. A három példaként bemutatott világjárvány, *szemben* a koronavírussal, manapság csak a globális világgazdaság perifériáin pusztít igazán nagy erővel. Mindhárom betegség „demográfija” fundamentálisan különbözik a koronavírusétól. Míg a koronavírusban meghaltak átlagéletkora a kései hetvenes években van, az AIDS áldozatai között sok a húsz-harminc éves, a tbc és a malária esetében az öt éven aluli gyermek.

A Covid-19 teljesen új és „fehér” betegség, a többiek inkább „fekete” betegségek, és nagyon régóta azok. A többi járvány csökkenő tendenciát mutat, van ellenük vakcina és/

¹⁸ Susan Sontag 1977-ben írt könyvének (*A betegség mint metafora*) még az volt az egyik fő állítása, hogy a tbc körül évszázadok óta működött és még mindig működik a morális pánik.

vagy gyógyszer. Ezzel szemben a koronavírus okozta betegség gyógyszerét még keresik a tudósok, vakcina sincs. Még az sem bizonyos, hogy egyáltalán lehetséges-e hatékony vakcinát kifejleszteni. Mindez együttesen magyarázhatja, hogy miért nincs vagy miért sokkal mérsékeltebb a morális pánik a három másik mai világjárvány, a HIV, a tbc és a malária esetében.

4. A koronavírus-járvány körül kialakult morális pánik

Tanulmányunk fő hipotézise, hogy ami most történik, az háromféle válság egymásba fonódása. A leglátványosabb a 2019/2020 fordulóján váratlanul elszabadult Covid-19, a másik a március közepétől kormányzati intézkedések által generált világgazdasági visszaesés, a harmadik pedig a globalizáció megrendülése, ami lehetőségként valójában már hosszabb idő óta – legnyilvánvalóbb módon a 2008/2009-es nemzetközi pénzügyi válság óta – sokak fejében megfordultak. Mindhárom válság körül gyorsan kialakult egy-egy morális pánik. A mi megközelítésünkben a Covid-19-hez kapcsolódó morális pánik legfőbb elemei a következők:

(i) A járvány azért terjed, mert az emberek képtelenek betartani a gyakran indokolt, de időnként nem kellőképpen megindokolt vagy akár el is túlzott higiéniai szabályokat. Aki megfertőződik, az magára – esetleg az országát irányító kormányra – haragudjon.

(ii) A kormányok is hibáztak, hogy nem szereztek be időben elegendő védőfelszerelést, tesztelő mérőeszközöket, lélegeztetőgépet stb.

(iii) Nagy eséllyel azok kapják meg

a betegséget, akiknek egyéb betegségeik is vannak – például magas vérnyomás, diabétesz, légúti megbetegedések, ami jórészt a helytelen életmóddal függ össze.

(iv) Szinte minden országban az idősök otthonai és a kórházak a járvány epicentrumai, amelyeket meg lehetett volna védeni, ha a kormányok időben és okosan felveszik a küzdelmet a járvánnyal.

E tanulmány írásakor, 2020 májusában a legintenzívebb a járvánnyal kapcsolatos morális pánik, ám feltevésünk szerint a Covid-19-pánik néhány hónap alatt csillapodik, vagy ha sikerül vakcinát találni, akár meg is szűnik. A világgazdasági pánik viszont fokozódik. Néha már most is csaknem olyan mérvű, mint a koronavírus okozta pánik. Ám hosszabb távon, előérzetünk szerint, a legtartósabb, legsúlyosabb folyamat a globális világrendszer megingása és az ebből eredő kísérletek arra, hogy korunk nagy globális kihívásaira etnonacionalista, nemzetállami megoldást, illetve lokális, civil társadalmi megoldást kínáljanak. Az első alternatíva a radikális jobboldal ajánlása, a második pedig az egyelőre kisebb mozgósító erőt mutató, de nyilvánvalóan létező radikális baloldali válasz.

Amikor válságról és pánikról írunk, nem vonjuk kétségbe, hogy mindhárom válságnak van reális magva. Annyiban van „pánik”, amennyiben a kormányok és a közvélemény egy-egy problémát mintegy történelmileg egyedülállónak, soha nem látott válságnak tüntet fel. Azért írunk „morális” pánikról, mert a pánik a többség által „normálisnak” tekintett rendet ingatja meg. Igen, gazdasági válságba sodródunk,

de ez vajon hasonlítható-e az 2008-as pénzügyi válsághoz (Nagy Recesszióhoz), netán az 1929–33-as depresszióhoz, vagy mindegyiknél rosszabb? Igen, a globalizálódó világrend meg-ingott, de vajon a nemzetállami válsások vagy a civil szférából érkező ötletek javítanak-e azon, amit a globalizáció problémáiként ismerünk, vagy éppen rontanak rajta? Igen, van globális klímaváltozás, de ezért mennyiben az emberi tevékenység felelős, mit tehetünk ellene, és milyen áron lehet ezt megakadályozni vagy fékezni?

Ezekre a kérdésekre könnyen adhatunk „pánikszérű” válaszokat. Lehet-e ezekben a kérdésekben *trade-off*ról (vagyis választási lehetőségekről) beszélni, vagy Greta Thunbergnek van igaza, aki szerint csak egyféle módon lehet megmenteni a világot a környezeti katasztrófáktól, és ennek érdekében muszáj „bepánikoltatni” a közvéleményt?¹⁹

A három válság között van ok-okozati összefüggés, de ez, úgy hisszük, távolról sem olyan egyszerű, mint első látásra tűnik. Közhelyszerű igazságnak tűnik, hogy a koronavírus miatti kényszerintézkedések, a gazdaság szándékos leállítása (*lockdown*) okozzák a gazdasági válságot, vagy (radikális baloldali megfogalmazásban) a globális kapitalizmus okozta a koronavírus-járványt, és a globális piacgazdaság környezetpusztító hatása vezet majd el a globális kapitalizmus elpusztulásához.²⁰ Mi nem látunk egyirányú ok-

okozati kapcsolatot a három válság között. Leegyszerűsítőnek tartjuk azt a feltevést, hogy a koronavírus okozza a gazdasági válságot. Tíz év gazdasági prosperitása után igenis várható volt a recesszió. Sok elméleti közgazdász is erre számított. Mind az ingatlanpiac, mind a tőzsde túl lett árazva, ezért várható volt a tőzsde összeomlása. A 2020. február 20-át követő hetekben a legfontosabb országok tőzsdéi átlagosan 30 százalékot estek.²¹ Ám az igazi kérdés az, hogy a világgazdaság egy „szokásos” recesszió felé halad, vagy egyetlen „óriási depresszió” fenyeget, ami lehet olyan súlyos, mint az 1929–33-as válság volt, esetleg még annál is súlyosabb.²²

Itt egy nagyobb elméleti kérdéssel szembesülünk. A 19. század eleje óta ismert volt, hogy a tőkés piacgazdaság ciklikusan fejlődik. Már a 19. század elején is többen kimutatták, hogy vannak 7–11 éves ciklusok, és

ok-okozati összefüggésekkel kapcsolatban nem foglal állást, de az világos a dolgozatából, hogy megoldást szerinte csak a globális kapitalizmus meghaladása jelenthet.

²¹ Robert Schiller, a téma egyik legjobb amerikai szakértője, aki előre jelezte a 2008-as tőzsdéi összeomlást és a későbbi ingatlanpiaci válságot, 2020 márciusában is ezért számított recesszióra. *Fortune*, 2020. március 18.

²² A recesszió fogalma eléggé világos a közgazdasági irodalomban. Az európai statisztikusok konvencionálisan akkor beszélnek recesszióról, ha a GDP szintje két egymást követő negyedévben csökken. Amerikában a recesszió beálltát, illetve megszűnését sokkal több mutatóhoz köti a kormányzat által fizetett konjunktúra-kutató intézet (NBER). Az már kevésbé egyértelmű, hogy mikor beszélhetünk depresszióról, azaz válságról. Kornai János például a posztkommunista recesszió kifejezést használta, bár a legtöbb országban az átalakulás elhúzódó depresszióval járt együtt. Szelényi ezért már 1994-ben is az átmeneti depresszió fogalmát használta. Ld. Harcsa, Kovách és Szelényi: „A poszt-kommunista átalakulási válság”, *Szociológiai Szemle*, 1994. 3. sz.

¹⁹ „I want you to panic”, mondta a 16 éves aktivista a davosi világgazdasági fórumon. *The Guardian*, 2019. január 25.

²⁰ Közel áll ehhez Szalai Erzsébet *Koronavírus és a jövő alternatívái* című kitűnő dolgozata. Mércé, 2020 április 1. Bár Szalai az

fő művében, *A tőkében* Marx is, a század utolsó harmadában nagy fontosságot tulajdonított a ciklusoknak. Új irányt adott a gondolkodásnak a szovjet Nyikolaj Kondratyev (1892–1938), aki kimutatta, hogy a tőkés gazdaság nemcsak 8-10 éves, hanem nagyobb, 50-60 éves ciklusokban is ingadozik. Ezek a nagyobb ciklusok olyankor következnek be, amikor a termelékenységet jelentős mértékben befolyásoló új technológia jelenik meg. Kondratyev első nagy ciklusa a gőzgép felfedezésével kezdődött, ezt követte a vasút megjelenése, majd az elektromosság mindenre kiterjedő felhasználása. Kondratyev követői azóta egy negyedik és ötödik hosszú ciklust is leírtak, ilyen új ciklusnak vélték az 1950 körül kirobbanó petrokémiai forradalmat, majd 1990-es kezdettel az információtechnológiai forradalmat. A 2008/2009-es recesszió óta foglalkoztatja a közgazdászokat az a kérdés, hogy vajon nem kell-e számolnunk egy hatodik ciklussal is.

Ezekben a szerteágazóan összetett kérdésekben nem szeretnénk állást foglalni, és megmondani, hogy a felsorolt lehetőségek közül mi fog megvalósulni, de arról határozott véleményünk van, hogy mi a jobb analógia: a közelmúltbeli, 2008–2009-es recesszió vagy az 1929–33-as világgazdasági válság, ami végül világháborúba torkollt. Szerintünk az előbbi. Sőt, az a tény, hogy a most kibontakozó recesszió közvetlen előzménye nem valamiféle túltermelési válság, a pénzügyi szféra egyensúlyának megbomlása, az ingatlanpiac összeomlása, egy tőzsdei árbuborék vagy egy közel-keleti háború, hanem egy váratlan biológiai esemény – ti. egy új vírus megjelenése – volt, azt

a sok évtizedes tankönyvi igazságot igazolja, hogy a szabad piacgazdaságok ciklikus ingadozása természetes, normális, ámde előre nem megjósolható esemény. A nagy ingadozásokat külső sokkok okozzák. Így működik a piac, és pont.

A Nemzetközi Valutaalap (IMF) becslése szerint 2020-ban a világ GDP-je mintegy 3 százalékkal csökken. Ezen belül a fejlettebb országokban a visszaesés akár 6,1 százalék is lehet, a periférián, Kína esetében még 1 százalékot meghaladó, pici növekedés is elképzelhető. 2021-ben pedig az IMF szerint már kiderül az ég: előrejelzése szerint világszinten 5,8 százalékos növekedéssel lehet számolni. Ám az is tény, hogy az előrejelzések bizonytalanok, hetente-havonta változnak, semmivel sem jobbák, mint az epidemiológusok jóslatai. Vagyis inkább az az igazság, hogy a modellek jók, csak az adatok rosszak...

E bizonytalan hangzavarban azt sejtjük, hogy a világgazdaság „szabályos” recesszióval áll szemben, amit „gyógyítani” és/vagy „enyhíteni” lehet a valuták leértékelésével, az államkölcsönök növelésével, a költségvetési hiány emelésével, vagyis a szokásos anticiklikus politikákkal. Leegyszerűsítve és némileg cinikusan fogalmazva a világgazdaság egy szokásos szezonális influenzától szenved; prüszköl valamennyit, esetleg lesz egy kis hőemelkedése, de egy fél vodkától vagy egy meleg teától ez majd szépen elmúlik. Valószínűtlen, hogy a nagy országok fejlett piacgazdaságait romba döntene a koronavírus-járvány.

A világgazdasági recessziót érvelésünk szerint nem a koronavírus-válság okozta. Azt inkább csak „előhívta” és mélyítette a kialakult morális

pánik. Ahogy a járvány terjedését sem tudjuk pontosan mérni,²³ a recesszió mélységére és tartósságának számbavételekor használt adataink is ellentmondásosak. Éppen ezért alkalmasak a pánikkeltésre, lehetővé teszik, hogy a válság súlyosságát alulbecsüljük vagy túlértékeljük. Három-négy éven belül okosabbak leszünk. Hegel klasszikus megfogalmazása szerint Minerva baglya mindig napnyugtával érkezik.

Egyelőre a Covid-19-válság gyökereig átpolitizált. Amikor az amerikai szenátusban minden demokrata maszkban jelenik meg, miközben egyetlen republikánus sem visel maszkot, akkor miért hihetnénk, hogy racionálisan lehet arról beszélni: helyes-e maszkot viselni, vagy sem? Amíg Donald Trump úgy gondolta, hogy a koronavírus csak demokrata trükk elnökségének aláásására, addig a járvány pusztán a demokraták hisztériája (*hoax*) volt. Egy idő után arra jött rá, hogy neki érdemesebb a nemzet megmentőjeként viselkedni, tehát a bezárások nagy híve lett. Ám amikor a bezárások következtében kezdett nőni a munkanélküliség, hirtelen aggódni kezdett 2020. novemberi újraválasztásáért. Hirtelen a gazdaság zuhanása és a munkanélküliség növekedése fontosabb lett, mint a koronavírusban megbetegedők vagy a holtak száma. Ezért az „ország újraindítása” lett az új jelszó.

Ehhez hasonló folyamatok zajlottak/zajlanak le Magyarországon is. Március 28-án az illiberális magyar kormányzat korán a koronavírus elleni küzdelem élharcosaként jelent-

kezett be. De Orbán Viktor Budapesten és sok más fontos városban, ahol fél évvel korábban veszített a liberális ellenzékkel szemben, rosszhiszeműen a polgármesterekre hagyta, hogy ők döntsék el, mennyi megszorításra van szükség, vigyék el ők a balhét a népszerűtlen intézkedésekért. Budapest liberális főpolgármestere, Karácsony Gergely bedőlt ennek a trükknek, és kijelentette, Budapest a kormány előtt jár a vírus elleni küzdelemben. Ezért – bár a járvány továbbra se terjedt erősebben – meghozott minden korábbinál megszorítóbb intézkedéseket: ilyen volt a Margitsziget lezárása hétvégén vagy a Szent István park határidő nélküli lelakatozása, illetve a maszk viselésének kötelezővé tétele minden üzletben, még a taxikban is. Mi sem kellett több Orbán Viktor-nak, most ő lett a gazdaság újraindításának és a megszorítások enyhítésének élharcosa. Ezért rendelte el Budapesten és Pest megyén kívül rendelte el április végén a kijárási szabályok feloldását, ezért engedélyezte az üzletek nyitvatartását. Ezek mind népszerű intézkedések voltak a csőd szélére került kisvállalkozóknak meg a karanténtól megőrülő közembereknek. Két héten át a liberálisokra szavazó Budapestet jól megbüntette a kormányzat, és megjutalmazta szavazóbázisát, a „vidéket”. Azután május 18-án Budapestet is „felszabadította” Orbán.

A hármas válság, amiről ez a tanulmány szól, könnyen csábítja az egyébként demokratikus hajlamú politikusokat is az autoriter megoldások felé (például Emmanuel Macron francia elnök esetében). A szavazók még demokratikus rendszerekben is jutalmazták a „hatá-

²³ Ld. Mihályi Péter: *Lehet-e minden koronavírus mellé fertőzésszámlálót állítani?*, www.kubit.hu, május 11.

rozott” politikusokat, különösen válságosnak vélt helyzetben. A budapesti főpolgármesternek, Karácsony Gergelynek ahhoz, hogy újraválasszák, nem elég, hogy csak mosolyogjon. Be kellett bizonyítania, hogy ő a kormány előtt járt a koronavírus elleni küzdelemben. Ezért kellett bezárnia a Margitszigetet, illetve elrendelnie a maszk viselését az üzletekben, a tömegközlekedésben és a taxikban.

De a Karácsony–Orbán-párharc csak egy jelentéktelen illusztráció arra, hogy milyen eltolódás van a világpolitikában az illiberális-nemzeti szuverenista irányba. Akármilyen kicsi a kakas dombja, annál hangosabban kell kukorékolnia, ha azt akarja, hogy meghallják, és legyen hazai és nemzetközi respektusa. Így talán nem meglepő, hogy a koronavírus elleni küzdelem igen sok országban történelmileg páratlan megszorító intézkedésekre vezetett, az emberek százmillióit zárták karanténba, és üzletek millióit kellett hónapokra bezárni. Donald Trump kifejezését használva a „láthatatlan ellenség” hatalmas morális pánikot okozott, ezért ezeket a megszorításokat s az azokat követő gazdasági katasztrófákat az emberek általában jól viselték. Ennek ellenére a legtöbb politikus intézkedéseit igyekezett tudósok ajánlásaival alátámasztani. Orbán Viktor is gyakran fogalmazott úgy, hogy „megvárja, mit mondanak a professzorok”, csak azután dönt.

Amikor elkezdtünk ezen az íráson dolgozni, a munkacímünk ez volt: „Az epidemiológusok útja az osztályhatalomhoz”. Tény, hogy az egészségügyi válság természete miatt különösen fontos szerepet játszanak az

epidemiológusok. Arról persze szó sincs, hogy ők ezzel bármiféle „osztályhatalomhoz” jutnának, de jelentőségük megnő, hiszen legitimálják a politikai hatalmat birtoklók intézkedéseit. Amikor 1974-ben megszületett *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* című könyv (Szelényi–Konrád), egyik szerző sem azt gondolta, hogy az értelmiség tényleg át fogja venni a hatalmat a pártbürokráciától. De úgy látták, hogy a sztálinizmus bukása után a bürokráciának szüksége volt értelmiségi s főleg szakértelmiségi legitimációra. Ezért nem is leplezett iróniával konstatálták, hogy az értelmiségiek, akkoriban főként a várostervezők, de nagyon sok (reform-) közgazdász és szociológus is, hízeglőnek találták, hogy számít a véleményük. Egy kicsit még élvezték is a hatalomból rájuk vetülő fénycsóvakat. Epidemiológusoknak, orvos szakértőknek a vírusválság miatt ezzel a csábítással kell szembenézniük, nemcsak Magyarországon, hanem mindenfelé a világban. Nem irigyljük őket!

A koronavírus idején a politikusoknak rendkívül bonyolult s messzeszemű emberi, gazdasági és társadalmi következményekkel járó döntéseket kell hozniuk. De minek alapján? Mit tudunk a koronavírusról, a lehetséges kormányzati döntések gazdasági-társadalmi következményeiről? Édes keveset. Íme, néhány adat.

Ez idáig rendben lenne. A járvány egyelőre nem is tűnik világkatasztrófának: négy és fél hónap alatt 40-45 halott jutott egymillió emberre, ez százalékban kifejezve a Föld népességének 0,004 százaléka. Csak azt nem tudjuk, hogy az adataink mit jelentenek.

Fertőzöttség és halálozás a világ összes országában

Fertőzöttek összesen	Halottak összesen	Fertőzöttek 1 millió lakosra átszámítva	Halottak 1 millió lakosra átszámítva
5,5 millió	350 ezer	710	45

Forrás: itt és a többi táblázat esetében <https://www.worldometers.info/coronavirus/>, a letöltés dátuma 2020. május 18.

22

Kezdjük a legmegbízhatóbbnak tűnő adattal. Azt csak tudjuk, hogy *hányan haltak meg* koronavírusban!? Igen is, meg nem is. Vannak szakértők, akik azzal érvelnek, hogy a világ alábecsüli a járvány pusztító erejét. Vannak otthonukban koronavírusban meghalók, akiket nem is regisztrálnak a vírus áldozataként (azt hiszik, balszerencsés influenzások voltak, vagy egyszerűen csak nagyon öregek). Ebben biztos van igazság. De mások meg éppen azzal érvelnek, hogy a koronavírusnak tulajdonított halálozási számok messze túl vannak becsülve. Azt ugyanis tudni reméljük, hogy a koronavírus halálosabb öregebb (65 éveseknél és idősebb) embereknél vagy azoknál, akik már valamiféle súlyosabb betegségben szenvednek. Talán nem vagyunk ok nélkül gyanakvók, ha arra gondolunk, hogy aki kórházban halt meg – s akiről tudni lehet, hogy koronavírussal fertőzött áldozataként tartják számon –, lehet, hogy egyébként is elhunyt volna, esetében a vírus csak súlyosbította az egyébként is meglévő egészségi problémát. Van, aki azt hiszi, jobb lenne a halotti anyakönyvi kivonat alapján eldönteni, ki mibe halt bele, de teljes megoldást a problémára ez sem ad, hiszen a halotti bizonyítványt kiállító orvos is hajlamos lehet a legkézenfekvőbb halálokot megnevezni: „Koronavírusos volt, akkor abba is halt

bele.” Mint tudjuk, gyakran nyilvánítanak öngyilkosnak olyanokat, akik „öngyilkos-gyanúsak”: egyedülálló, idős embereket, akiknek ráadásul depressziós tüneteik is voltak. Az az orvos, aki olvasott Durkheimet, tudja, ki „szokott” öngyilkos lenni. Ennek ellenére talán észszerű elfogadni, hogy az elhunytak száma egészen jó indikátora a koronavírus elterjedtségének s azoknak a csoportoknak a meghatározásában, amelyeket ez a betegség leginkább érint. Ha tehát a „szakértők” azt mondják nekünk, hogy a koronavírusban meghaltak átlagéletkora 78 év, és legtöbbszörnek volt már súlyos szervi betegsége, akkor erre is azt mondjuk, biztosan van benne igazság. Legalábbis első megközelítésben.

De a *fertőzöttek számát* illetően már nagyon nagy bajban vagyunk. Ezek az adatok csaknem használhatatlanok. A vírussal való fertőzöttség tesztelése különböző országokban nagyon különböző, miként a tesztkészülékek és tesztvizsgálatok megbízhatósága is az. De talán nem vagyunk messze az empirikus valóságtól, ha azt mondjuk, azokat tesztelték, akiknek súlyos tüneteik voltak, vagy legalábbis személyes kapcsolatban voltak fertőzöttekkel. Észszerű döntés ez is. Nem lehet nyolcmilliárd embert letesztelni, de ennek súlyos következménye, hogy a fertőzötté nyilvánítottak között

túl lesznek reprezentálva a súlyos esetek, s nem lesz közöttük elég fiatal és egészséges, akiket a vírus csak „influenza módjára” érintett, és nyomban immunisakká váltak a Covid-19-cel szemben.

Ez viszont döntő jelentőségű. Nem lehet racionális politikai döntést hozni, ha nem tudjuk a fertőzöttek és a Covid-19-ben meghaltak pontos hányadosát. Vannak szakértők, akik ezt 0,2-0,3 és 10+ százalék közé becsülik. Az epidemiológusok/orvosok dolga lenne, hogy erről pontos információt adjanak (s ebben talán a társadalomtudósok is segíthetnének).

A politikai dilemma embertelen. Mindenki maradjon otthon, zárjon be minden üzlet, csökkenjen X százalékkal a GDP, növekedjen Y százalékkal a munkanélküliség és a nyomor? Mennyi életet mentünk meg ezzel? Z számú embert? S ha a meghaltak zöme 70-90 éves, egyébként is beteg ember, akkor átlagosan mennyivel hosszabbítjuk meg az életüket? Hat hónappal, tizenkét hónappal? Brutálisan fogalmazva: megéri az, hogy egy 84 éves ember – mint e tanulmány egyik szerzője – hat hónappal tovább éljen, ha ennek az ára százezer munkanélküli? Erre az iszonyatos dilemmára nincs tudományos válasz. Ez politikai döntés kérdése. Jobb, ha ilyen kérdésekben a politika tudományosan, alapos információk alapján dönt, csak ne engedjük meg neki, hogy úgy tegyen, mintha a tudomány döntött volna helyette.

Tovább bonyolítja a kérdést, hogy régióként és országoként óriási különbségeket találunk. Általában azt hihetjük, hogy a nagyobb városokban nagyobb a pusztítás, amint azt Milánó, Párizs vagy Madrid, New York, San Francisco látszott

mutatni. De erről szó sincs: a világ legnagyobb városaiban szinte nyoma sincs a járványnak. Tokió, Delhi, Bagdad, Bangkok mintha idáig megúszták volna.

Bár lehet, hogy a járvány Vuhanból, Kínából indult – ez még némileg vitatott –, de tény, hogy mind ez ideig legjobb tudomásunk szerint ez a „világjárvány” alig érintette Ázsia legtöbb országát, és Afrikát is megkímélte, holott mind az AIDS, mind a malária és a tbc tekintetében a járványok epicentruma ezekre a kontinensekre helyeződött át. De még ezen eltérések figyelmen kívül hagyásával is igaz, hogy a járvány megmagyarázhatatlanul különböző mértékben érintette a különböző kontinenseket és az egyes országokat.

Kényelmes volna azzal érvelni, hogy a 2015-ös menekültválság magyarázza a koronavírus terjedését. Ezzel a sok radikális jobboldali politikus által kedvelt érveléssel konzisztens lehetne a magasabb olasz, spanyol, francia és belga adat, de az érvelés összeomlik a görög, német, osztrák adatok fényében. Szegény Donald Trump is nagy bajban van. Ő ugyanis a mexikói bevándorlást akadályozó lépéseit akarta közegészségügyi védelemként felhasználni, csak hogy Mexikóban tízszer alacsonyabb a koronavírus fertőzöttség, mint az USA-ban (egymillió lakosra vetítve 533, szemben az USA 5098-es adatával). A muzulmánellenes európai radikális jobboldaliak hasonló bajban vannak, a Közel-Keleten Irán kivételével²⁴ nincs lényeges

²⁴ Utólag, több hét késéssel kiderült, hogy Magyarországra sem iráni diákok hozták be a vírust, hanem a nyugatról tömegesen hazatérő magyarok. Ld. Ferenci Tamás: „Az első hullám tapasztalatai” www.index.hu, 2020. május 18.

koronavírus-fertőzés. Az egy főre jutó GDP persze ígéretes magyarázatnak tűnik („a gazdagabb országok jobban tudnak védekezni”), de akkor mi magyarázza, hogy a görög adatok sokkal kedvezőbbek, mint a német adatok. És nem melleleg: ugyanez a tendencia érvényesül német–magyar összehasonlításban is. A német gazdaság és a német egészségügy sokkal több erőforrással rendelkezik, mint a magyar, ennek ellenére az egymillió lakosra vetített Covid-19-halálozás ott közel jár a százhoz, nálunk meg ennek fele.

De nézzük meg az adatokat kelet-európai és összeurópai összehasonlításban is.

Az adatok egyfajta logikát biztos sugallanak. Minél távolabb van egy ország az „epicentrumtól” (mondjuk, Észak-Olaszországtól), annál kevésbé érintett. Egyelőre. Nem elképzelhetetlen, hogy a járvány továbbterjed. Az azonban bizonyosra vehető, hogy a „Magyarország jobban teljesít” szlogennek nincs sok alapja.

Mivel Magyarország nyitottabb a fertőzöttebb Nyugat felé, adatai valamivel rosszabbak, mint a kevésbé nyitott országoké, de ezt mi nem tudjuk konkrét kormánypolitikai döntésekkel megindokolni. Ha a magyar adatokat európai összevetésben vizsgáljuk, azt mondhatjuk, hogy a mezőny közepére kerültünk. A halálozás szempontjából nem kiemelkedően jó a helyzet, viszont a nálunk jobb országok csak kicsivel tudnak jobbakk lenni, míg a rosszabbak között sokkal rosszabbak is vannak.²⁵

De a legizgalmasabb (bár az adatok megbízhatatlansága miatt leginkább vitatható) az összehasonlítás néhány ázsiai ország és a fejlett Nyugat államai között. (Afrikáról, ahol a koronavírus-fertőzöttség és a halálozási adatok a legkedvezőbbek, még kommentáló megjegyzéseket sem merünk írni, annyira nem ismerjük a kontinens országait, és nagyon erősen kételkedünk is az

²⁵ Ferenci id. cikk.

Fertőzöttség és halálozás Kelet-Európában

Ország	Fertőzöttek 1 millió lakosra átszámítva	Halottak 1 millió lakosra átszámítva
Albánia	347	11
Bulgária	350	19
Csehország	836	29
Horvátország	546	24
Magyarország	389	51
Románia	939	62
Szerbia	1277	27
Szlovénia	706	51
Szlovákia	276	5

adatok megbízhatóságában.) Mivel a sajtó alapján véve szabad Japánban, Dél-Koreában és Tajvanon is (ami nem feltétlenül igaz a kelet-európai országok egy részében), ezek az adatok több figyelmet érdemelnének. Különösen a kínai és vietnámi adatokkal szemben lehet több szkepszisünk. Lehet, hogy a koronavírus Vuhanból indult útjára (amit nem tudunk biztosan), de minden evidencia arra utal, hogy Ázsiában (és Afrikában) mind ez ideig sokkal kisebb pusztítást végzett, mint Nyugat-Európában vagy az USA-ban.

Lehet, hogy a SARS-CoV-2-vírus jelenlegi „formájában” akadály nélkül terjed majd tovább a glóbuszon, és mindenütt egyforma gyakorisággal lesz jelen. De egyelőre úgy tűnik, hogy a járványnak gócpontjai vannak. Ilyen volt Codogno Lombardiában, ami utána több kisvárosra áttért, mielőtt olasz probléma lett belőle. Dél-Koreában a járvány kitörése egy keresztény szektában kezdődött (Shincheonji szekta). Budapesten (mert vannak, akik a fővárost teszik felelőssé), ha már liberális a főpolgármester, nyilván ő okozza a járványt. Ez persze épp olyan szamárság, mint az illiberális miniszterelnököt okolni. A járvány – legalábbis Magyarországon – biztosan zárt közösségekben, öregek otthonaiban és kórházakban viselkedett igazán járvány módjára.

Ám az aligha kérdéses, hogy a koronavírus nem jött rosszul az autoriter vezetés iránt vonzó politikusoknak: „Olyan vezérekre van szükségünk, akik tudják, mi a közérdek, s annak érdekében határozottan fel tudnak és fel mernek lépni.” Nem véletlen, hogy a Fidesz a járványstatisztikai adatokból a morális

pánik logikája szerint szemezget: „A liberális, önkorlátozásra (és öncenzúrára) képtelen Nyugat vereséget szenvedett, az illiberális ázsiai rezsimék viszont eredményesen vették fel a harcot a vírussal. Példaképpünk Kína és Dél-Korea.”

És nem csak Orbán gondolkodik így. Mivel az illiberális politikai vezetők tipikusan nemzetállamok vezérei, ezért a hangsúly a globális világszisztemmel szemben egyre inkább a szuverén nemzetállamokra helyeződik át. Ha a hiba a multilaterális megoldásokban van, a szuverén nemzetállamok bilaterális módon kell hogy megoldják a problémáikat. Ez tükrözi vissza az *America First* jelszó. Trump elnök kilépett a multilaterális párizsi egyezményből, felmondta a multilaterális Iránnal kötött megegyezést, a bevándorlási válság kezelésére falakat és kerítést épít az USA déli határain. Az *America First* jelszavát más országok is követték. Ilyen például a „Nekünk Magyarország az első”, ilyen szellemben született meg a Brexit koncepciója. És ebbe a sorba tartozik a német alkotmánybíróság 2020. május 5-i döntése, amely alkotmányellenesnek találta az Európai Központi Bank 2015-ös pénzügyi mentőakcióit. Évekkel ezelőtt ezzel sikerült megmenteni Görögországot az összeomlástól, és fenntartani az európai közös valutát, az eurót. Lehetséges, hogy ez a mostani döntés igencsak fontos szög lesz az euró és Európai Egyesült Államok koporsójában. „Az európai intézmények nem állhatnak a szuverén nemzeti intézmények felett” – ez volt a német alkotmánybírók üzenete. Ma úgy látszik, hogy az EU mélyítése iránt leginkább elkötelezett Németország

csatlakozott a globalizáció elleni nemzetállami ellenforradalomhoz.

Mint már többször említettük, a 21. század első felének legfontosabb harca a globalizáció körül bontakozik ki, ami a 2020-as évek elején szorosan összekapcsolódik a kibontakozó világgazdasági válsággal és a koronavírus-válsággal. A globalizáció együtt született a modern kapitalizmussal, sok szempontból meg is előzte (vajon nem tekinthetjük-e a Római Birodalmat az akkori globalizáció legjelentősebb intézményének?).

Akármilyen választ adunk is erre a fenti kérdésre, kétségtelen, hogy a második világháború után a globalizáció új korszaka következett. Ennek egyik oka az 1929–33-as nagy válságból levont következtetés volt. A nemzetállami sovinizmusok megfékezésére hozták létre az ENSZ-t, az UNESCO-t, a WHO-t, az IMF-et, a Világbankot, a GATT néven ismert világkereskedelmi tárgyalóforumot és még egy sor más szervezetet. A két világháború által leginkább érintett Európában is előrehaladt a szuverén nemzetállamok feletti páneurópai intézmények kiépülése. Winston Churchill már a zürichi egyetemen 1946. szeptember 19-én elhangzott beszédében az Európai Egyesült Államok gondolata mellett érvelt.

Az integráció folyamata azonban lassú volt. Ennek egyik oka a Nyugat és a Szovjetunió, a NATO és a Varsói Szerződés kis híján atomháborúban végződő rivalizálása volt, amelyben az első – váratlan – globalizációs fordulatot az 1975-ös helsinki megállapodás jelentette. Ezt a Szovjetunió és csatlósai egyaránt elfogadták – legalábbis papíron. Magyarország a mai napig kétségbe vonja a Magyar

Helsinki Bizottság működésének jogalapját, vagyis azt az elvet, hogy vannak olyan emberi jogok, amelyek a nemzetállami szuverenitás felett állnak. Ugyanakkor mindeközben világszerte zajlott a gazdaság globalizálódása. A tőke egyre inkább megszabadította magát a nemzetállami korlátoktól, s Adam Smith és David Ricardo tanait követve a vállalatok termelésüket oda vitték, ahol az árut a leghatékonyabban és a legolcsóbban lehetett előállítani.²⁶ A technológiai változások még azt is lehetővé tették, hogy a termelési folyamatot feldarabolják. Bármely termék különböző alkatrészeit a világ bármely pontján elő lehet állítani, s utána a készárut valahol mint „német”, „francia” vagy „amerikai” árut lehet eladni. Az ebből származó profit a (multinacionális) cégeket illeti, amelyek a termelés színhelyeként azt az országot jelölik meg, ahol a lehető legkevesebb adót kell fizetniük.

Ráadásul a tőke globalizációját máig nem követte a munkaerő teljesen szabad áramlása. A nemzetállamok gondosan megválogatják, kiket engednek át a földrajzi határokon. Csak azokat, akik olyan munkára jelentkeznek, amit az „otthoniak” nem hajadók vagy nem képesek elvégezni: a mezőgazdasági napszámosokat, az öregek gondját viselőket, a különleges technikai, informatikai tudással rendelkezőket, és persze a profi ligákban nagy pénzt termelő hivatásos sportolókat.

Így a multik és általában a globalizáció mind a radikális bal-, mind a radikális jobboldal fő ellenségévé

²⁶ Antal László – Csillag István – Mihályi Péter: *Magyarázzuk a globalizációt*, Népszabadság, 2000. augusztus 12.

váltak. A radikális baloldal szemében a multik felelősek a szegény országok bajaiért (ők a *development of underdevelopment* teória fő ágensei), akiknek működése oda vezet, hogy a szegény országok még szegényebbek, a gazdagok még gazdagabbak lesznek.²⁷ A radikális jobboldal számára a globalizáció főbűne az, hogy aláássa a nemzeti szuverenitásokat, a multikulturalizmus pedig veszélyezteti a nemzet tudatot és a nemzeti kultúrát.

A 2008-as válságot a politikai spektrum mindkét oldala a globalizáció számlájára írta. Véleményünk szerint éppen ez történik most a koronavírus-járvánnyal is. Mind a radikális bal-, mind a radikális jobboldalon sokan gondolják azt, hogy elértük a globalizáció végét. A radikális baloldal valamiféle kollektivistá szocializmus újjászületését várja, a radikális jobboldal pedig az etnikailag homogén nemzetállamok megerősödésében reménykedik.

Nem kérdéses, hogy a globalizáció ellentmondásokról terhes folyamat. Mindenekelőtt azért, mert a tőke globális szabadságát nem egészítette ki a munkaerő hasonló szabadsága. Az elmúlt három-négy évtized során a tőke globálisan szabad mozgása aláásta a roosevelti *New Deal* és a skandináv példák nyomán született jóléti államokat, gyengítette a szakszervezeteket. A nemzetközi ellátási láncoktól egyre inkább függőbb nemzetgazdaságok sérülékenyekké váltak. Képszerűen fogalmazva: ha egy nagyobb ország náthás lesz, akkor könnyen lesz belőle világméretű tüdőgyulladás. A nemzetközi

kultúra, legyen az Hollywood vagy Bollywood, tényleg sok kommerszvet állít elő. Az is igaz, hogy a globális piacgazdaságot nem egészítette ki egyszerre globális és demokratikus nemzetközi intézményrendszer. A nemzetközi szervezetek és még az EU esetében is sokszor csorbulnak a demokrácia alapelvei. Igen, a nemzetközi szervezetek demokráciadeficittől szenvednek, de e tanulmány szerzői úgy vélik, hogy az emberi és demokratikus jogok védelmét leginkább a nemzetközi szervezetektől – Kelet-Európa esetében az EU-tól – lehet elvárni, amikor azt szuverén nemzeti kormányzatok megsértik. A szerbek boszniai rémtetteiért mégiscsak a hágai bíróság szolgáltatott igazságot; elég baj, hogy az Egyesült Államok nem ismeri el ezt a bíróságot, s menteti a világon sokfelé háborús bűnöket elkövető amerikai állampolgárokat. Elég baj az is, hogy Magyarországon a Magyar Helsinki Bizottságot – aminek a létjogosultságát még a kádárista rendszer is elfogadta – ma „Soros-ügynökként” kezeli a magyar kormány.

Ugyanakkor aligha tagadható, hogy a hármas válság, a gazdasági és az egészségügyi válság, valamint a globalizáció ok-okozati összefüggései sokrétűek. Igen, a 2008-as válság kirobbanásában volt szerepe a gazdaság globalizációjának, de annak viszonylag gyors és fájdalommentes megoldásában a Világbank, az IMF, a WTO és az EU dolgozta ki a működőképes megoldásokat. Magyarországot is az IMF és az EU mentette meg. A globalizáció nyomán bizonyos egyenlőtlenségek meredeken nőttek (egyre több a dollármilliárdos, és egyre nagyobb vagyoni halmozódik fel az egyes országok felső 0,1 szá-

²⁷ Az 1960-as évek Latin-Amerikájában erre tényleg akadt számos példa.

zalékának kezében), de a szabadpiac térnyerése Kínában és Indiában, a világ két legnépesebb országában (!) radikálisan csökkentette a nyomorban élők számát, és jelentősen nőtt a várható élettartam is. Óriási értéknek tekintjük azt is, ami megvalósult az emberek szabad mozgása terén. Milliószámba jönnek a kínai turisták Európába és Amerikába, és hatalmas az ellenirányú mozgás is. Ma még túl korai megítélni, hogy nem volt-e nagy hiba a nemzeti szuverenitás jegyében mindenütt lezárni a nemzeti határokat, mert egyelőre még csak elképzelése sincsen senkinek arról, hogy miképpen lehet majd megnyitni a világ több mint kétszáz országa között a határokat.

Végezetül hangsúlyozni kell, hogy a 21. században a világ nem három, hanem annál is több globális kihívással áll szemben. Ilyen a klímaváltság, a világ demográfiai egyensúlyának a felbomlása, a világgazdaság, az emberi jogi és demokratikus intézmények sérülékenysége. Ezek

sorába tartozik a koronavírus-járvány is, bár a lista elején szereplő ügyeket mi sokkal súlyosabbnak véljük. Véleményünk szerint ezekre a kihívásokra kizárólag globális, multilaterális válasz lehetséges. A radikális jobboldal az etnikailag homogén és szuverén nemzetállamoktól, a radikális baloldal a helyi, civil szervezetektől várja a megoldást. Vannak kérdések, amelyekben a nemzetállamok vagy helyi/civil szervezetek is lehetnek hatékonyak, de a nagy kihívásainkban – ha azt mondjuk, hogy félkarú óriások, akkor még ezzel is eltúlozzuk a tőlük várható jó eredményeket. Végkövetkeztetésünk pedig ez: a 21. század nagy kihívásaival szembesülve a társadalomtudósok legsürgetőbb feladata a „morális pánikok” gondos elemzése. Elég baj van a világon, a pánik nem indokolatlan, de a racionális mérlegelés ilyen esetekben is jobb tanácsadó.

Budapest, 2020. május 26.